

ADDY SCHUURMAN
De Spaanse
griep in
1918-1920

‘Wij hebben te berusten en te ver- trouwen’

FLEHITE HISTORISCH
JAARBOEK 2023

In de jaren 1918-1920 waarde een dodelijke pandemie door de wereld en ook door Amersfoort en omstreken: de Spaanse griep. Hoe erg was het in onze stad? Ontwrichtte de ziekte het dagelijks leven? En wat deed het stadsbestuur?

▲ Amersfoortse Rode-Kruissoldaten tijdens een oefening, 1910/1925.

Archief Eemland AFT 001000941

◀ Camp Funston in Kansas. Hier werd officieel voor het eerst de Spaanse griep ontdekt.

Otis Historical Archives, National Museum of Health and Medicine, <https://commons.wikimedia.org>

De Spaanse griep behoort tot de meest dodelijke ziekten uit de wereldgeschiedenis.¹ Met een geschat aantal van vijfhonderd miljoen zieken en vijftig tot honderd miljoen doden heeft de pandemie de kwalificatie van 'The greatest medical holocaust in history' verworven.²

Het kan niet anders: de Spaanse griep moet ook in Amersfoort zijn dodelijke klauwen hebben uitgestrekt. De verschillen met de recente corona-epidemie zijn opvallend: er waren veel meer doden te betreuren, maar het maatschappelijk leven raakte op het eerste gezicht veel minder ontwricht.

Ontstaan van het virus

De geboorteplaats van het betreffende griepvirus is nog altijd in nevelen gehuld (voor medisch geschoolden: het virus werd aangeduid als A/H1N1). Sommige wetenschappers wijzen naar China: in de provincie Shanxi constateerde een arts in december 1917 een nieuwe influenza-achtige ziekte, maar zijn bevindingen werden aanvankelijk niet serieus genomen. Anderen wijzen naar de Verenigde Staten, waar de ziekte voor het eerst opdook in de omgeving van Kansas. Een derde visie gaat ervan uit dat het virus ontstaan is in het Franse Étaples, in een kamp achter het westelijk front.³

Met Spanje had de griep niets van doen: de griep-epidemie kreeg het etiket Spaans omdat Spaanse kranten als eerste uitgebreid over de ziekte schreven. Spanje was tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) neutraal. In de oorlogvoerende landen zorgde de censuur ervoor dat berichten over de griep wegbleven uit de kranten. Meldingen van een dodelijke epidemie zouden immers funest zijn voor het moreel en dus de oorlogsinspanning geen goed doen.⁴

Feit is dat op 4 maart 1918 officieel het eerste ziektegeval werd geregistreerd, bij een kok op een militaire basis in Kansas. Van daaruit verspreidde de ziekte zich razendsnel.⁵ In april was een groot deel van de Amerikaanse bevolking al besmet en

was de griep overgestoken naar West-Europa. In mei heerste de ziekte in vrijwel alle uithoeken van Europa, van het Iberisch schiereiland tot Rusland.⁶

Van een gewoon griepje naar een dodelijke epidemie

In het voorjaar en de zomer van 1918 vertoonde de Spaanse griep nog maar milde verschijnselen. De meeste mensen kregen de symptomen van een gewoon griepje: een zere keel, hoofdpijn en koorts. De Amersfoortse legerarts G.A. Prins (hij woonde aan de Arnhemsestraat) beschreef in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* de verschijnselen die hij bij zijn patiënten in het Amersfoorts garnizoen waarnam. Opgelucht kon hij melden 'dat, althans tot heden, de ziekte erg meevalt; de patiënten zijn 2 of 3 dagen hard ziek, doch den 4den of 5den dag bijna weer hersteld, tenminste bij behoorlijke bedrust van den beginne af. Onder de ruim 300 gevallen die ik tot heden waarnam, zijn er misschien een 25, die de eerste dagen een temperatuur van 39,5 tot 40° hadden en zich doodziek gevoelden; zeer zware gevallen kwamen niet voor. Het meest karakteristiek zijn de zware hoofdpijnen ('t gehele hoofd en niet alleen boven de oogen, zooals bij de oude influenza), geringe keelpijn, pharyngo-laryngitis? (met bruingroene taaie fluïmen)

en last but not least de misselijkheid (beslagen tong, neiging tot braken, dus een geringe maagcatarrh) ... pijn in den rug en de ledematen is wel aanwezig, sterk zweeten is opvallend.'⁸ Dergelijke symptomen werden in heel Europa geconstateerd.⁹

In het najaar van 1918 traden echter bij een tweede golf veel heftiger verschijnselen op. De griep ging toen dikwijls gepaard met een zware longontsteking of andere longziekten. 'Patiënten kregen al gauw ademhalingsproblemen. Er verschenen twee mahoniebruine vlekken op de jukbeenderen, en binnen een paar uur had het hele gezicht die kleur van oor tot oor.' De verkleuring werd daarna steeds heftiger: bruin werd rood, rood werd paars en uiteindelijk zwart. De zwarte verkleuring begon aan het uiteinde van de ledematen, aan de handen en voeten, inclusief de nagels, en verspreidde zich langzaam over het gehele lichaam. De zieke kon zichzelf dus letterlijk zien afsterven. Want hij wist: als het zwart eenmaal zijn intrede had gedaan, was de dood onverbiddelijk. 'Bij autopsie vonden pathologen in de borstkas rode, gezwollen longen, vol bloed, en met een waterige, roze schuim omgeven. De slachtoffers van de griep stierven door verdrinking, ondergedompeld in hun eigen bloed.'¹⁰

► **Camp Funston in Kansas. Hier werd officieel voor het eerst de Spaanse griep ontdekt.**

Otis Historical Archives, National Museum of Health and Medicine, <https://commons.wikimedia.org>

- 1 Voor de algemene informatie over de ziekte is o.a. gebruik gemaakt van Laura Spinney, *De Spaanse griep: hoe de pandemie van 1918 de wereld veranderde* (Amsterdam-Antwerpen 2018) en van https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_flu, geraadpleegd 15-11-2018. Het citaat in de titel van dit artikel komt van een grafrede voor meester J.W. Krom, overleden aan Spaanse griep (Amersfoortsche Courant 29-10-1918; in het vervolg: AC).
- 2 Aldus de ondertitel van het werk van Catharine Arnold, *Pandemic 1918: eyewitness accounts from the greatest medical holocaust in modern history* (New York 2018). In een nieuwe editie van het boek is de ondertitel aangepast: *the story of the deadliest influenza in history* (2020). De eerste gefundeerde schattingen in de jaren 1920 gingen uit van circa 21 miljoen doden, maar in 1998 werd dit aantal door enkele historici bijgesteld naar 50 miljoen, met daarbij de opmerking dat het makkelijk ook twee keer zoveel zou kunnen zijn (Spinney, Griep 213-219).
- 3 Spinney, Griep 197-209.
- 4 Spinney, Griep 85-88.
- 5 Spinney, Griep 197 en 209-210. Vergelijk de covid-epidemie, die begin december 2019 in Wuhan werd geconstateerd en in februari 2020 al in Europa toesloeg. Op 27 februari 2020 werd het eerste geval in Nederland vastgesteld: een man die het virus op vakantie in Noord-Italië had opgelopen.
- 6 Spinney, Griep p. 55-57.
- 7 Ontsteking van de keel of strottenhoofd.
- 8 Geciteerd in: *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* 29-7-1918.
- 9 Spinney, Griep 67-68.
- 10 Spinney, Griep, 68.

▲ Onderofficieren van de rijsschool op de Prins Willem III-kazerne, circa 1900-1920
Archief Eemland 06543

Een gespreid bedje

Na bijna vier jaar van strijd en ontberingen tijdens de oorlog vond het virus in Europa een vruchtbare voedingsbodem en verspreidingsbron. Het reisde met de regimenten mee die voortdurend van slagveld naar slagveld trokken. In de loopgraven en in de lazaretten zaten tientallen, zoniet honderden militairen dicht op elkaar gepakt, verzwakt en gewond; één ziektegeval verspreidde zich daar als een lopend vuurtje.

En dan waren er de individuele verlofgangers die een paar dagen naar huis gingen en de ziekte naar het thuisfront brachten. Want ook de burgerbevolking was danig verzwakt door vier jaren oorlog en de daaruit resulterende gebrekkige voedselvoorziening. De oorlog ter zee (onderzeeboten en blokkades!) schaadde overal de aanvoer van voedsel. In de grote steden, zoals Parijs, Berlijn en Wenen, leed de bevolking honger en vormde daarmee een perfecte infectiehaard voor de griep.

Nederland was buiten de oorlog gebleven, maar kreeg wel te maken met de gevolgen ervan. Ook hier dreigden in de loop van de oorlog tekorten aan

voedsel en brandstoffen als gevolg van sterk dalende importen. De regering greep in. Het dwong boeren hun op export gerichte productie te vervangen door de verbouw van de broodnodige voedingsmiddelen. Deze primaire levensbehoeften werden door de overheid aangekocht en via de gemeenten onder de bevolking gedistribueerd. Allerlei dagelijkse boodschappen gingen op de bon, zoals brood, boter, eieren, maar ook steenkolen. Het distributiestelsel zorgde voor een eerlijke verdeling van de last van de oorlog, maar het was wel een karige last.¹¹ Bovendien leidde het tot allerlei vormen van zwarte handel, ook in Amersfoort: boeren hielden producten achter die onderhands verkocht werden, er werd gesjoemeld met bonnen, et cetera.¹²

Het gemeentebestuur van Amersfoort legde ook een direct verband tussen de karige voedselvoorziening en de Spaanse griep. Op 30 oktober 1918 ging een brief naar Den Haag om te pleiten voor uitstel van de geplande melkrantsoenering. 'Plotseling verminderd melkgebruik zou uitbreiding dezer ziekte zeer in de hand kunnen werken,'¹³ aldus Burgemeester en Wethouders. Het voorzienne rantsoen van 0,2 liter was veel te laag voor zwakken en zieken om aan te sterken. Maar de regering wees het verzoek van de hand.¹⁴

Ook Nederland krijgt zijn deel

Terug naar het verloop van de Spaanse griep. De epidemie kwam waarschijnlijk in Nederland terecht via (geïnterneerde) militairen en grensarbeiders. Op 9 juli 1918 werd in de *Amersfoortsche Courant* (een bericht overgeschreven uit *Het Volk*) voor het eerst melding gemaakt van een griepgeval in Nederland, bij een Engelsman in Schoten bij Haarlem.¹⁵ Enkele dagen later waarde de ziekte rond in een Brits interneringskamp in Groningen. Spoedig daarna volgden diverse ziektegevallen in militaire kampen en oefenterreinen, onder andere op de Veluwe (Oldenbroek en Millingen).¹⁶

Soldaten reisden veel en waren dus een belangrijke bron van verspreiding. Ook het Amersfoorts garnizoen speelde daarin weldra een rol. Er zijn diverse gevallen bekend van militairen die in Amersfoort besmet raakten, tijdens de incubatietijd van de ziekte – dus ogenschijnlijk gezond en wel – op verlof naar huis gingen en na een of enkele dagen

thuis de gevreesde symptomen kregen. De eerste gevallen in Goes, Kloetinge (Zeeland) en Zandvoort betroffen dienstplichtige verlofgangers uit Amersfoort.¹⁷ Op het moment dat de ziekte zich openbaarde hadden zij hun thuisfront al besmet.

Niet alleen militairen importeerden en verspreidden de Spaanse griep, ook Nederlandse grensarbeiders vormden een verspreidingsbron. Zij werkten onder andere in het Duitse Ruhrgebied. Mede door de geallieerde voedselblokkades was de bevolking in die industrieregio ernstig verzwakt. De epidemie bereikte daar in juli 1918 een enorme omvang: bij de fabrieken van Krupp in Essen waren volgens berichten half juli liefst 1600 arbeiders ziek. Toen dat bekend werd, gingen de vele Nederlandse arbeiders in het Ruhrgebied voor de ziekte op de vlucht en trokken huiswaarts. Met hen stak het griepvirus de grens over. Kort na 9 juli kwamen er vanuit de oostelijke grensregio's meldingen van de Spaanse griep; in Emmerik, Elten en Losser deden zich tientallen ziektegevallen voor. Ook de mijnstreek in Zuid-Limburg werd zwaar getroffen.¹⁸ Vanuit deze grensregio's volgde de rest van Nederland spoedig daarna.

De eerste griepgolf in Amersfoort

In Amersfoort werd de ziekte het eerst bij soldaten geconstateerd. Op 15 juli 1918 werden zes militairen van het Amersfoortse garnizoen ineens getroffen door de Spaanse griep.¹⁹ De volgende dagen kwamen er elke dag tientallen zieken bij. Vier dagen later werd in de krant al gesproken van zestig lijdende. Na twee weken sprak legerarts Prins over driehonderd patiënten. In totaal zouden er tot september alleen al op het legerkamp Vlasakkers meer dan duizend zieken geweest zijn.²⁰

De militairen werden aanvankelijk zo veel mogelijk geïsoleerd: deels in aparte barakken op de kazernes van de Infanterie en Cavalerie, deels op het terrein van het Militair Hospitaal aan de Hogeweg.²¹ Weldra nam echter het aantal zieken zo snel toe dat quarantaine niet langer mogelijk was. Alleen de allergeest zieken werden apart gelegd. Anderen verbleven gewoon in hun kwartieren in hun bed.²² Dat leverde geen onoverkomelijke problemen op, want verreweg de meeste zieken hadden milde klachten.

- 11 I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht: sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* (2e druk 's-Gravenhage 1969) 446-451
- 12 Zie bijvoorbeeld *Het Vaderland* 28-10-1918.
- 13 AC 31-10-1918
- 14 *Nieuwsblad van het Noorden* 4-11-1918. Volgens de regering moesten B. en W. dan maar afzien van de regeringsmelk en alle in de gemeente beschikbare melk aanwenden voor zieken en kinderen. Bovendien was er voor zieken gecondenseerde melk en melkpoeder beschikbaar.
- 15 AC 9-7-1918
- 16 *Amersfoortsche Dagblad/De Eemlander* 16-7-1918 en 18-7-1918 (in het vervolg: ADDE).
- 17 *De Maasbode* 19-7-1918 en 22-7-1918 en AC 23-7-1918. Zie ook bijv. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 6-8-1918 en A.A.J. Quanjier, *De griep in Nederland in 1918 tot 1920* (z.p. 1921) 30 en 52.
- 18 ADDE 11-7-1918 en 15-7-1918
- 19 ADDE 17-7-1918; zie ook: Quanjier 10.
- 20 *Rotterdamsch Nieuwsblad* 6-9-1918
- 21 ADDE 20-7-1918
- 22 ADDE 27-7-1918

▲ De houtwerkplaats van de Ambachts-
school aan de Leusderweg, 1919.
Archief Eemland 10254, fotograaf
B. Nieweg

De milde aard van de klachten was voor de legerleiding en het ministerie van Oorlog reden om de nieuwe lichting, die rond 10 augustus in de planing stond, niet uit te stellen. Maar was dat wel een verantwoord besluit? Eind juli nam de epidemie inderdaad sterk af, maar juist vanaf die tijd begonnen er in Amersfoort dodelijke slachtoffers te vallen: eind juli stierf er één militair aan de griepverschijnselen, in de eerste week van augustus waren er al negen doden.²³ De legerleiding nam dus een behoorlijk risico om de nieuwe lichting toch op te laten komen. Het garnizoen bleek inmiddels beter voorbereid. Er waren voldoende aparte ziekenbarakken ingericht, zodat de grieppatiënten niet langer tussen hun gezonde kameraden hoefden te liggen.²⁴ Na 10 augustus ontstond er nog wel een nieuwe ziektegolf op de kazernes, maar dodelijke slachtoffers bleven uit.²⁵

In de stad

Ondertussen ging de epidemie ook rond in de stad. Rond 20 juli werden de eerste burgers besmet.²⁶ Een kleine week later raakten op de ambachtschool aan de Leusderweg (tegenover de Infanteriekazerne) 35 leerlingen geïnfecteerd. De school werd gesloten en de leerlingen met vakantie gestuurd. Het was de laatste week van juli; de zomer-vakantie zou toch binnen enkele dagen beginnen.²⁷

Tot half september ging de ziekte rond door de

— Als dat niet helpt! In verschillende bladen komt de volgende advertentie voor: „Spaansche ziekte, griep. Voorbehoeden geneesmiddelen vindt men in de Electro-Hoëmopathie van Graaf Mattei, Italië, enz.” Een arts, de heer B. Premsele, deelt thans in het Hbld. mede, dat volgens een mededeeling in het boekje, uitgegeven door de Vereen. tegen de kwakzalverij, de middelen van dezen „graaf” bestaan uit ’t volgende:

1. Rooie electriciteit: schoon water in een rood fleschje. Prijs f 1.50 (met een oorlogs-bijslag?)
2. Blauwe electriciteit: schoon water in een blauw fleschje. Prijs f 1.50.
3. Scrophulose: suiker met meel. Prijs f 1.20. (Dit is tegenwoordig nog niet zoo kwaad, buiten de distributie!)
4. Boekje voor gebruiksaanwijzing. Prijs f 1.50.

Commentaar overbodig!

▲ Zoals gewoonlijk hoopten kwakzalvers te profiteren van de epidemie. In de krant werd tegen hun praktijken gewaarschuwd. De Amersfoortse dagbladen schreven in die tijd ongegeneerd hele stukken over uit andere kranten. Dit stukje was uit het *Algemeen Handelsblad* overgenomen. *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander* 26-7-1918

stad, zo was af te leiden uit verschillende krantenberichten. Begin augustus werd melding gemaakt van een huisgezin aan Kruiskamp waar acht van de elf bewoners griepverschijnselen hadden.²⁸ Enkele dagen later werd het publiek om begrip gevraagd voor een vertraagde postbezorging: omdat de helft van het personeel bij de posterijen ziek was geworden werd het aantal rondes teruggebracht van vijf naar drie per dag. Daarnaast waren de loketten tussen de middag een uur gesloten.²⁹ En ook onder politiepersoneel kwam veel ziekte voor.³⁰

Het kwam al eerder ter sprake: de eerste golf was mild. ‘Gevaar is er nergens bij’, zo meldde de *Amersfoortsche Courant* geruststellend.³¹ Het aantal dodelijke slachtoffers onder de stadsbevolking bleef beperkt. In de krant werd melding gemaakt van slechts één sterfgeval: Catharina Gijsberta van de Kuilen, de 14-jarige dochter van een groenteboer aan de Westsingel.³²

Deze situatie gold niet alleen voor Amersfoort, maar voor meer plaatsen in Nederland. Overal waren er heel veel zieken, maar het aantal sterfgeval-

len viel alleszins mee. Dodelijke slachtoffers waren incidenten: in het ene dorp stierf er één zieke, in een ander twee of drie. Nooit waren er tientallen, laat staan honderden sterfgevallen tegelijkertijd. Toen later de rekening werd opgemaakt, telde men in heel Nederland over de periode juli tot en met september 1918 precies 815 doden.

Alles onder controle

Enerzijds moet het een raar verschijnsel zijn geweest: een griep epidemie in hartje zomer. Anderzijds, in een tijd waarin tal van besmettelijke ziekten voortdurend op de loer lagen (zoals mazelen, roodvonk, tyfus en tuberculose) zal de Amersfoortse bevolking ook niet heel erg opgekeken hebben van de epidemie. Ziektes hoorden bij het leven, ook nieuwe, onbekende ziektes.

Het stadsbestuur nam echter geen risico en greep vrijwel onmiddellijk in. Militairen volgden op twee lagere scholen en aan de HBS allerlei cursussen in het kader van ‘ontwikkeling en ontspanning’. Deze cursussen werden op aandringen van de gemeente één dag na de uitbraak gestopt, op 16 juli.³³ Het stadsbestuur wilde voorkomen dat de soldaten jongere kinderen zouden besmetten.

Dat vond het bestuur voorlopig voldoende. Een oproep van Gedeputeerde Staten van Utrecht (op 24 juli) om ‘de noodige maatregelen te nemen tot het zooveel mogelijk tegengaan van den Spaanschen Griep’ werd ter kennisgeving aangenomen, als mosterd na de maaltijd. ‘Maak het probleem niet groter dan het is’, ‘zaai geen overdreven ongerustheid’, dat was de houding van B. en W.

Ook in de stad leek er weinig te merken van een toegenomen bezorgdheid. In de krant verschenen er goedbedoelde adviezen om zo veel mogelijk het huis te luchten en voorzichtig te zijn met huisstof. Een emmertje water of een vochtige doek gebruiken! ‘Stof verontreinigt en prikkelt oogen, neus en keel en kan in een tijd van besmettelijke ziekte dubbel nadeelig zijn.’³⁴ En op kantoor werd aangeraden dikwijls de handen te wassen, ‘benevens al gorgelend den mond te spoelen’.³⁵

Voor het overige ging het dagelijks leven zijn gangetje. De huisartsen hadden het bijzonder druk, de apothekers deden goede zaken. En de post werd wat minder vaak bezorgd...

23 Het Volk 3-8-1918; De Standaard 8-8-1918; Het Centrum 8-8-1918; De Maasbode 10-8-1918
24 ADDE 2-8-1918
25 ADDE 10-8-1918 en 20-8-1918; De Standaard 19-8-1918
26 ADDE 23-7-1918; Het Volk 23-7-1918
27 ADDE 25-7-1918; Het Volk 26-7-1918
28 ADDE 2-8-1918
29 ADDE 2-8-1918, 3-8-1918 en 9-8-1918; Het Volk 10-8-1918
30 Nieuwe Amersfoortsche Courant 3-8-1918 (in het vervolg: NAC).
31 AC 9-7-1918
32 Het Volk 14-8-1918
33 ADDE 20-7-1918
34 ADDE 16-7-1918
35 ADDE 26-7-1918

▲ Het Militair Hospitaal aan de Hogeweg.
Ansichtkaart, uitgave P.J.W. Amersfoort, 1905/1935.
Archief Eemland 52210

Half augustus was de ziekte op z'n retour. Op de kazernes en in de stad werden dagelijks nog maar enkele mensen ziek gemeld. Ruim een maand later, op 20 september, werd de laatste ziektehaard ziektevrij verklaard: het legerkamp Vlasakkers. Het onderwijs aan militairen, dat op 16 juli was gestaakt, was toen al weer enkele weken hervat.³⁶

Tweede golf

Juist op het moment dat in Amersfoort de ziekte over zijn hoogtepunt heen was, ontstond een tweede golf van het griepvirus, van half september tot half december 1918. De oorsprong van de Europese variant lag vermoedelijk in de Franse marinestad Brest.³⁷ In het spoor van verschillende legermanoeuvres raasde de epidemie opnieuw over Europa. Deze periode werd bovendien gekenmerkt door nieuwe ontwikkelingen en gebeurtenissen die mensenmassa's in beweging brachten en daarmee extra bijdroegen aan de verspreiding van de ziekte.

De loopgravenoorlog liep op zijn einde. Vanaf de

zomer verschoof de frontlinie langzaam maar zeker onder de druk van de geallieerde legers. De terugtrekkende Duitse troepen zorgden voor nieuwe vluchtelingenstromen uit België en Noord-Frankrijk, ook richting Nederland. De afkondiging van de wapenstilstand op 11 november was een heugelijk gebeuren dat overal in Europa feestende mensenmassa's op de been bracht. Zij trokken in optocht door de straten en de Spaanse griep trok met hen mee.³⁸ Ten slotte bracht de wapenstilstand een nieuwe stroom reizigers op gang: duizenden krijgsgevangenen, die door heel Europa trokken om huiswaarts te keren. Ook Amersfoort kreeg daarvan zijn deel.

Fatale golf

Zoals hiervóór al vermeld was de tweede golf veel kwaadaardiger en dodelijker dan de eerste golf.³⁹ Vanuit Parijs kwam het bericht: 'Men beschouwt de ziekte als een cholera-achtige epidemie. Het gehele economische leven in Frankrijk ondervindt de zeer ernstige gevolgen van de ziekte, terwijl de bevolking in hoge mate onder den indruk is.'⁴⁰

De nieuwe golf bereikte Nederland sneller dan tijdens de eerste, toen ons land relatief laat getroffen was. Begin oktober verschenen de eerste berichten uit de oostelijke grensregio's, uit Oldenzaal en Almelo. Daar maakte de agressieve griepgolf honderden zieken. Maar binnen enkele dagen werd ook melding gemaakt van dodelijke slachtoffers.⁴¹ In Almelo stierven alleen al in oktober 1918 137 mensen (ter vergelijking: in oktober 1917 waren er elf sterfgevallen). Het stadsbestuur sloot de scholen en verbood alle publieke voorstellingen en bijeenkomsten.⁴² Het mocht niet baten. Binnen een week kwamen uit het hele land berichten over talloze ziekte- en sterfgevallen.

Ook de regio Eemland werd zwaar getroffen. Van Baarn tot Nijkerk kwamen meldingen. 'Ernstig heerscht te Bunschoten de Spaanse griep. De school is tot voor de helft ontvolkt, terwijl een familie in diepen rouw gedompeld is door twee jeugdige moeders, en twee kleine kinderen grafwaarts te moeten dragen.'⁴³ Half oktober werd er melding gemaakt van tien doden die 'boven aarde stonden' (opgebaard om te worden begraven).⁴⁴ In het nabijgelegen Eemnes was het niet veel anders: 'Het aan-

tal Spaanse griep-patiënten neemt ook hier met den dag toe, doch de ziekte is gelukkig niet kwaadaardig. In bijna ieder huishouden liggen meerdere gezinsleden te bed. Geheele families zijn lijdende. De scholen worden slechts door een klein gedeelte der leerlingen bezocht, terwijl wegens ongesteldheid van den hoofdonderwijzer de school met den Bijbel voorloopig gesloten is.'⁴⁵

In Amersfoort

Ook in Amersfoort bleek de tweede golf direct van een heel ander kaliber dan de eerste. Bovendien heerste de ziekte vooral onder de burgerij, minder onder de militairen.⁴⁶ Precies omgekeerd als in de zomer dus.

Op 14 oktober werd de openbare lagere school aan de Laan van Puntenburg gesloten. In verschillende klassen hadden leerlingen de Spaanse griep. Maar de grootste schok kwam weldra: ongeveer een week later overleden twee docenten van die school: meester Prins van 40 jaar en meester Krom van 38.⁴⁷

Het was nog maar een voorproefje. Vanaf 18 oktober sloten verschillende scholen hun deuren omdat leerlingen en personeel zich afgemeld hadden. In talloze huisgezinnen lagen mensen doodziek op bed. Winkels bleven dicht omdat het hele gezin aan griep leed.⁴⁸ Ook eind oktober verschenen berichten in de krant die spraken van een sterke uitbreiding van de ziekte en van verschillende dodelijke slachtoffers.⁴⁹ In Hoogland bijvoorbeeld stonden er op één dag negen lijken 'boven aarde'.⁵⁰

Eind oktober verschenen ook de eerste berichten over zieken in het garnizoen. Op één dag werden tachtig ernstige gevallen gemeld. Op het Militair Hospitaal werd voor de ernstig zieken een speciale barak ingericht.⁵¹

Zo snel als de ziekte opgekomen was, zo snel minderde de ziekte ook. Half november werd vanuit het garnizoen gemeld dat de ziekte onder de militairen geweken was: er lagen nog wel ernstige grieppatiënten in het Militair Hospitaal, maar er kwamen geen nieuwe gevallen meer bij.⁵² Ook onder de burgerij liep in diezelfde tijd het aantal zieken sterk terug. Het hoogtepunt van de Spaanse griep in Amersfoort duurde dus minder dan een maand, van eind oktober tot half november 1918.

36 ADDE 7-9-1918; *Het Vaderland* 10-9-1918
37 Andere brandhaarden waren Boston in de Verenigde Staten en Sierra Leone in Afrika.
38 Spinney, Griep, 58-66
39 Spinney, Griep 17 en 55-68
40 *Eembode* 1-10-1918; ADDE 1-10-1918
41 ADDE 5-10-1918
42 ADDE 9-10-1918 en 18-10-1918
43 *De Standaard* 7-10-1918. Zie ook *Nieuwe Haarlemsche Courant* 19-10-1918.
44 ADDE 18-10-1918; AC 19-10-1918
45 *De Gooi- en Eemlander* 11-2-1918. Zie ook W. van IJken, 'De Spaanse Griep in Eemnes', *Historische Kring Eemnes* 35 (2013) 148-160 (<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/301887>).
46 *De Telegraaf* 17-10-1918; *De Maasbode* 3-11-1918
47 NAC 26-10-1918 en 29-10-1918
48 ADDE 2-11-1918
49 AC 29-10-1918; ADDE 1-11-1918
50 *Eembode* 15-11-1918
51 *Het Vaderland* 28-10-1918; AC 29-10-1918
52 ADDE 13-11-1918

- ▲ In de krijgsgevangenkampen was de hygiëne verre van optimaal. 'De jachten in 't Kamp van Zeist'. Prentbriefkaart van de Werkschool Zeist, 1914-1918. Archief Eemland AFT 002002192

Naweeën

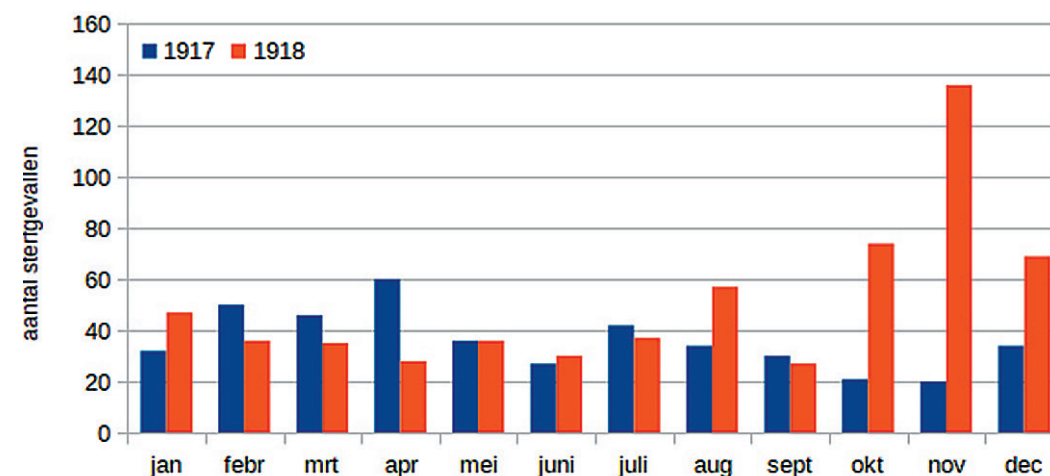
Na november 1918 doofde de Spaanse griep langzaam uit. Er deden zich geen duidelijke griepgolven meer voor. Af en toe flakkerde de ziekte nog op en eiste enkele dodelijke slachtoffers. Even vóór de kerstdagen stierven bijvoorbeeld in Kruiskamp nog twee jongeren van omstreeks twintig jaar aan de griep.⁵³

Een voorlopig laatste opleving vond in maart en april 1920 plaats. In Zeist kwam de dienstverlening van het post- en telegraafkantoor in de problemen door de vele ziekmeldingen onder het personeel. Ook het internaat van het lyceum moest worden gesloten.⁵⁴ In Amersfoort raasde de ziekte weer door het garnizoen. De socialistische krant *Het Volk* plaatste een alarmerend bericht onder de kop 'Grote sterfte in het garnizoen Amersfoort. Er zouden elke dag jonge soldaten van amper twintig jaar sterven.' In het artikel werd vooral geklaagd over de toestand in het kamp Vlasakkers: 'Het is een broeinest van besmettelijke ziekten.'⁵⁵

Maar bij nader inzien bleek dat bericht ietwat

grafiek 1

Sterfte per maand in Amersfoort, 1917 en 1918

- ▲ De Spaanse griep had een opvallend verloop met een relatief korte explosie in oktober en november 1918. Ook tijdens de eerste golf in augustus en in december 1918 zien we een sterftepiek.

Bron: Gemeenteverslag 1917-1918

overdreven, hoewel de feiten op zich zorgwekkend genoeg waren. Een verpleegster uit het Militair Hospitaal liet de krant weten dat er sinds 20 februari in het Militaire Hospitaal zeventien sterfgevallen te betreuren waren geweest, waarvan drie op Vlasakkers. 'Zeker is dat op een garnizoen van ruim 2400 officieren en minderen er gemiddeld nooit meer dan 2 of 3 gevallen van besmettelijke ziekten per week voorkomen, welke cijfers waarlijk niet hoog te noemen zijn in vergelijking tot die der burger-bevolking.'⁵⁶

De schrik zat er in die dagen nog goed in, ook onder de Amersfoortse bevolking.

Krijgsgevangenen op weg naar huis

In Amersfoort verbleven tijdens de oorlog bijna veertienduizend Belgische militairen en vijfduizend Belgische burgers. Ze waren gehuisvest in de kazernes, bij de bevolking in de stad en in aparte kampen, zoals Elisabethdorp in de Bokkeduinen. Deze groepen vertrokken na de wapenstilstand

spoedig uit Amersfoort. Volgens krantenberichten moesten zij op 1 december 1918 allemaal weg zijn.

De kampementen kwamen echter niet leeg te staan, want Amersfoort werd een schakel in het transport van geallieerde krijgsgevangenen uit Duitsland naar huis. Eind november arriveerden zo'n 2500 Britten, die in kamp Vlasakkers werden opgevangen. Vooral de Schotse Hooglanders, gekleed in hun traditionele kilt, trokken naar verluid in de stad veel bekijks.⁵⁷ Op 6 december volgden zo'n duizend Fransen, op 10 december 2350 Britten en 250 Belgen en op 21 december achthonderd Fransen.⁵⁸ Kortom, het was een komen en gaan van vrijgelaten krijgsgevangenen.

De soldaten waren door de Duitsers niet best behandeld; zij waren dikwijls ondervoed en slecht gekleed. In Amersfoort kregen zij een eerste herstelmoment, vóórdat zij met de trein naar Rotterdam vertrokken om met de boot huiswaarts te keren.

Het staat vast dat de krijgsgevangenen Spaanse griep bij zich droegen, maar in Amersfoort is daar verder weinig tot niets van bekend. Begin december overleed er een Brit; hij kreeg op de rooms-katholieke begraafplaats aan de Utrechtseweg een passende begrafenis, inclusief affuit, Brit-

53 AC 24-12-1918
 54 *De Tijd* 2-3-1920
 55 *Het Volk* 3-4-1920
 56 *Het Volk* 9-4-1920
 57 *De Courant/Het Nieuws van den Dag* 26-11-1918
 58 AC 19-11-1918; ADDE 26-11-1918; AC 30-11-1918 en 7-12-1918; *Provinciale Overijsselssche en Zwolsche Courant* 10-12-1918

▲ Servische soldaten die herstellen van de griep in een Rotterdams hospitaal, 5 februari 1919. Wellicht zijn enkelen van hen via Amersfoort in Rotterdam terechtgekomen. Fotograaf H.A. van Oudgaarden, courtesy of Piet van Bentum

se vlag, treurmarsen en militaire salvo's.⁵⁹ En dan waren er de Servische krijgsgevangenen. Tijdens hun tocht vanuit Duitsland naar Rotterdam kreeg een aanzienlijk aantal van hen griep en overleefde dat niet. Vanuit Enschede, Millingen en Nijmegen kwamen berichten over tientallen doden, maar vanuit Amersfoort bleef het (merkwaardig) stil.⁶⁰ Ook bij aankomst in Rotterdam moest een aantal van hen verpleegd worden.

Meer hoop dan kennis

Bij een nieuwe ziekte als de Spaanse griep tastte de medische stand natuurlijk in het duister. Medicijnen waren er niet en er werd volop geëxperimenteerd met middelen die de kwaal of de symptomen zouden moeten verminderen. De Spaanse griep staat bijvoorbeeld bekend als een van de eerste epidemieën waarbij mondkapjes c.q. -maskers werden ingezet ter preventie.⁶¹ Voor zover bekend zijn deze

in Amersfoort nooit gebruikt; er werd geen melding van gemaakt, laat staan dat er in de kranten advertenties verschenen om mondkapjes aan te schaffen. Zelfs als rariteit werd het nergens genoemd. Ook de woorden vaccinatie of griep prik kwamen in de krantenkolommen van die jaren niet voor, hoewel er in de internationale medische wereld al wel druk over gedebatteerd werd.⁶²

Huisartsen in Amersfoort grepen vooral terug op hun kennis van eerdere influenza-epidemieën, in de hoop dat het oude instrumentarium de ergste symptomen zou bestrijden. Hielp het ene middel niet, dan schakelde men zonder bezwaar over op een ander recept in de hoop dat dat wel enige soelaas bood. Sommige huisartsen zwoeren bij grote hoeveelheden aspirine, anderen adviseerden het gebruik van kinine, en er waren zelfs artsen die hun patiënten voorschreven om elke dag een paar glazen cognac te nemen.⁶³

Huisartsen hadden het bijzonder druk; er was voor reflectie of onderzoek geen tijd. Men haastte zich van patiënt naar patiënt en was al blij als men zelf de ziekte niet opliep. Geadviseerd werd 'zoo-veel mogelijk 's morgens de hulp van zijn geneesheer in te roepen, althans vóór dat de dokter tot het afleggen der visites onderweg is, daar men anders het dikwijls aan zich zelf te wijten zal hebben wanneer in deze drukke dagen vooral, aan de gezonden boodschap geen spoediger uitvoering kan worden verleend.'⁶⁴

Bij alle onzekerheid en hectiek greep het publiek ook massaal naar oude huis-, tuin- en keukenmiddeltjes. Gezien de vele krantenadvertenties was Abdijsiroop in die dagen een populair product.⁶⁵ Het smeerde de keel en verminderde de hoest: 'Evenals bij influenza bieden de ontstoken slijmvliesen een vruchtbare voedingsbodem voor de voortwoekerende bacillen der Spaansche griep. Als U keelpijn heeft, als U hoest, als U verkouden is, onttrekt U dan aan het gevaar door bijtijds Abdijsiroop te nemen, die ook bij influenza en griep met zoo-

- Een voorloper van de Amersfoortse stadsdichters schetst het jachtige leven van de huisarts tijdens een grieppepidemie.

Amersfoortsche Courant 20-3-1920

veel succes wordt gebruikt. Koopt dus onmiddellijk een flesch ABDIJSIROOP.⁶⁶ Belangrijker dan de symptoombestrijding was wellicht het placebo-effect: de gebruiker hoopte dat het middel verlichting bracht en die hoop was al voldoende om zich ietwat beter te voelen.⁶⁷

Het optreden van het stadsbestuur

Duizenden zieken, enkele honderden doden. Wie het archief van het stadsbestuur induikt, wordt altijd weer verrast hoe weinig indruk een dergelijke epidemie leek te maken bij het stadsbestuur: het raakte niet in paniek. In het college van B. en W. ging schijnbaar alles z'n gewone gangetje, *Business as usual*. Dat was het geval tijdens de pestuitbraken van 1350-1667⁶⁸ en de cholera-epidemieën in de 19e eeuw,⁶⁹ dat was het geval bij de Spaanse griep

INFLUENZA.

Ieder heeft thans influenza
 Spaansche griep of hoe 't ook heet,
 Ieder had het, ieder wacht het,
 Of hij heeft het nu juist beet.
 Asperine wordt verorberd.
 Niet bij grammen, maar bij 't pond
 En men geeft den thermometer
 Vlijtig door, van mond tot mond.

Heel het economisch leven
 Staat, blijft dit zoo gaan, dra stil,
 Aangetast door en den stakings-,
 En den Spaansche-Griep-bacil,
 Deze uiterst kleine wezens
 Werken samen, naar ik vrees,
 Met de bloedige juweelen
 Der beruchte Rutgers-Mees.

Wie er echter mogen staken,
 Niet de dokters! Zie hen gaan!
 Door de straten schieten zij als
 Meteoren langs hun baan.
 Toen Albèrts er een wou filmen
 Op bezoek bij zijn patient
 En de film juist draaide, was de
 Dokter al weer weggerend.

59 *Het Centrum* 7-12-1918

60 ADDE 28-1-1919 en 31-1-1919

61 Spinney, Griep 127

62 Spiney 128-129

63 Spinney, Griep 157-161. In 1920 kwam in de Amersfoortse gemeenteraad een tapverbod ter sprake. Een raadslid bestreed het voorstel voor regulering van het schenken van alcohol, omdat het de artsen tandeloos zou maken in hun strijd tegen de Spaanse griep (AC 21-7-1920).

64 AC 22-10-1918 en 31-10-1918

65 Het middel is nog steeds te koop: <https://www.menselijklichaam.nl/medicijnen/abdijsiroop>.

66 ADDE 22-8-1918

67 Spinney, Griep 161-163

68 Gerard Raven, 'Die afschuwelijke ende droevige syecte: de pest in Amersfoort, 1350-1667', *Flehite* 22 (2021) 16-63

69 Ella Brusse, 'Amersfoort en de cholera in 1866: de grootste epidemie van de 19e eeuw', *Flehite* 23 (2022) 121-137. In de gemeenteraad werd er in de zomer van 1866 nauwelijks over de epidemie gesproken: Archief Eemland, archief stadsbestuur 1811-1945 (bnr 0001.01) invnr 12.

▲ Klassefoto van de openbare lagere school aan de Leusderweg 30, circa 1920.
Archief Eemland 10185

in 1918 en ook tijdens de recente covid-epidemie.⁷⁰ Een goed geoliede machine die niet van slag raakte door een onverwachte gebeurtenis – dat is de indruk die je uit de bewaarde stukken krijgt van het functioneren van B. en W. anno 1918.⁷¹

De Spaanse griep was ‘gewoon’ af en toe een agendapunt in een lange rij onderwerpen die B. en W. afhandelden, tussen bouwplannen, wegverbeteringen en vergunningaanvragen voor collectes of Circus Carré. Ook het gemeentepersoneel kwam ter sprake: in het najaar meldten zich opvallend veel mensen ziek, maar de aandoening Spaanse griep viel zelden. De meldingen werden ter kennisgeving aangenomen, tijdelijk personeel werd aangesteld en er werden besluiten genomen over het al dan niet doorbetalen in geval van ziekte. Af en toe was er een bericht van overlijden van een ambtenaar of gemeentelijke werkmans. Hoe zulke berichten werden ontvangen? Het is helaas niet vastgelegd in de archieven, maar je kunt je het indenken: een diepe zucht van burgemeester Van Randwijck? Een momentje stilte?

Naar buiten toe bleef het gemeentebestuur rustig en probeerde men de indruk te wekken dat al-

les onder controle was. De gemeentelijke gezondheidscommissie drong er op 24 oktober bij B. en W. op aan, ‘de ingezetenen te wijzen op het gevaar dat zij lopen besmet te worden, indien zij plaatsen bezoeken waar vele mensen zich te samen bevinden, b.v. bioscopen, toneelvoorstellingen, vergaderingen enz.’ Het college wees het verzoek af ‘omdat het door hen niet wenschelijk wordt geacht, de mensen meer dan noodig, ongerust te maken.’⁷²

In andere plaatsen werden voorstellingen of bijeenkomsten verboden, maar in Amersfoort kwamen dergelijke quarantainemaatregelen nooit ter sprake. Voor B. en W. was het sluiten van publieke plaatsen, zoals Amicitia, de kerken of het openbaar vervoer, geen optie.

Niet over één nacht ijs

B. en W. richtten hun aandacht vooral op de sluiting van de lagere scholen in verband met de Spaanse griep.⁷³ Dat onderwerp prikte in elke gemeente bovenaan de lijst van te nemen maatregelen, ook in Amersfoort.

Bij de normale seizoensgriep werden schoolkinderen altijd als primaire risicogroep aangewezen. Immers, kinderen ontmoeten elkaar dagelijks, hebben veel (lichamelijk) contact en ‘hun snotbeheersing is suboptimaal’.⁷⁴ Ook in de jaren 1918-1920 vormden de leerlingen een eerste aandachtsgroep, hoewel vele medici en bestuurders vroeg of laat tot het besef kwamen dat de schoolkinderen niet de grootste risicogroep vormden bij de Spaanse griep.

Het stadsbestuur was verantwoordelijk voor het reilen en zeilen op de openbare lagere scholen en die werden nauwlettend in de gaten gehouden. Er was in het kader van het bestrijden van besmettelijke ziekten een voortdurend overleg tussen de schoolopziener (de inspecteur), de gemeentelijke schoolarts en de gemeentelijke gezondheidscommissie. Een complicerende factor was hierbij, dat de gemeente weinig zeggenschap had over de bijzondere scholen. Alleen de gezondheidscommissie was bevoegd om klassen of scholen te sluiten, maar dan moest er echt sprake zijn van een noodsituatie. Voor het overige kon de gemeente niets anders doen dan de bijzondere scholen verzoeken en adviseren.

In het najaar van 1918 ontstond een druk berichtenverkeer. Alle toezichthouders trokken geregeld bij B. en W. aan de bel. Het college maakte echter eigen afwegingen; soms ging men direct akkoord met een voorstel van bijvoorbeeld de schoolarts, soms werden zijn aanmaningen voor kennisgeving aangenomen. Zo adviseerde de schoolarts begin oktober de bijzondere scholen om hun lessen te staken in verband met de Spaanse griep. Aan dit advies werd al op 11 oktober gehoor gegeven. Maar toen eenzelfde advies om alle openbare scholen te sluiten precies een week later naar de gemeente ging, legden B. en W. dit advies aanvankelijk naast zich neer. ‘De epidemie was nog niet dringend; bovendien liepen de leerlingen ook risico buiten de school, dus waarom zo’n drastische maatregel?’ Aldus B. en W. Let wel: dat was dus vier dagen na het uitbreken van de griep op de lagere school op Puntenburg.

Op dat moment waren dus de bijzondere scholen dicht op aandringen van de schoolarts, een gemeente-ambtenaar, terwijl op meeste openbare scholen gewoon les werd gegeven. Dat was reden voor sommige bijzondere scholen om aan te kondigen dat zij na hun herfstvakantie (die voor hen op zaterdag 26 oktober zou eindigen) weer open zouden gaan.

Kort daarna gingen B. en W. overstag. De afdeling Amersfoort van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde drong erop aan de openbare scholen alsnog te sluiten. Daarmee was voor het college de maat vol: met ingang van donderdag 24 oktober werden de leerlingen van de openbare lagere scholen naar huis gestuurd. De herfstvakantie voor de openbare scholen stond voor de deur en werd hiermee een paar dagen vervroegd. Bovendien ging er enkele dagen later een brief naar de bijzondere scholen die na hun herfstvakantie weer open wilden gaan, met het advies om voorlopig de deuren dicht te houden. Zo leverde een op het eerste gezicht eenvoudige maatregel als de sluiting van de lagere scholen, nog heel wat gedoe en tegenstrijdigheden op. En een ondoorzichtig beleid, ook voor de ouders.

Het openen van de openbare scholen in de tweede week van november ging ook niet bepaald van een leien dakje. De schoolarts kwam desge-

70 De Stadsbron doet bijna wekelijks verslag van wat er in de gemeenteraad zoal omgaat. Het lokale beleid werd vooral door de GGD bepaald en de burgemeester rapporteerde in de Gemeenteraad daarover. Dat leidde – ook vanwege de afwezigheid van covid-sceptische partijen in de raad – nooit tot grote onenigheid (mededeling Stan Iking, een geregelde waarnemer van de raadsvergaderingen).

71 Archief stad 1811-1945, invnrs 764 en 765

72 Zie o.a. *Gemeenteverslag Amersfoort* 1918, bijlage D, pp. 10-12 en archief stad 1811-1945, invnr. 3147.

73 Gebaseerd op archief stad 1811-1945, invnrs 765 en 3147.

74 Spinney, Griep 127-128

◀ Af en toe bleek uit een advertentie dat de Spaanse griep heerste. *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander* 9-11-1918

vraagde met een weinig eenduidig advies. Hij had begin november geïnformeerd bij de Amersfoortse huisartsen en die waren verdeeld: sommigen waren voor het voortzetten van de sluiting, anderen pleitten juist voor hernieuwde opening. De epidemie was weliswaar nog lang niet uitgewoed, maar enkele huisartsen waren van mening dat de leerlingen buiten school ook risico liepen; ja, dat het zelfs beter was hen overdag te isoleren in een goed verwarmd gebouw dan hen buiten aan allerlei schadelijke invloeden bloot te stellen. Want inmiddels was wel duidelijk geworden dat niet de leerlingen het meeste gevaar liepen ziek te worden, maar juist volwassen personen.

Gezien de verdeeldheid onder de artsen kozen B. en W. voor een 'polder-oplossing': met ingang van 11 november gingen de scholen weer open, maar als de ouders de leerlingen thuis hielden uit vrees voor besmetting, werd dat niet als ongeoorloofd verzuim aangemerkt. De ouders mochten de eerste week zelf kiezen. Vanaf 18 november zouden de lessen weer 'op gewone wijze' van start gaan.⁷⁵

Na dit besluit kwamen bij B. en W. enkele boze brieven binnen. De arrondissements-schoolopziener wist te melden dat het stadsbestuur niet bevoegd was uit te maken of schoolverzuim als geoorloofd of als ongeoorloofd moest worden beschouwd.⁷⁶ De gezondheidscommissie vond de opening voorbarig, omdat de epidemie in Amersfoort nog lang niet voorbij was; het gevaar van besmetting was te groot. De gemeente gaf met de openstelling een verkeerd signaal af.⁷⁷ Ook de afdeling Amersfoort van de Bond van Nederlandsche Onderwijzers schreef een brief op hoge poten naar het stadhuis. De eerste week was zo'n 40-60% van de leerlingen thuisgebleven,⁷⁸ en dat was volgens de vakorganisatie een duidelijk signaal dat de ouders het nog niet vertrouwden. Met zo'n lage opkomst liep de grote groep thuisblijvers een leerachterstand op of zaten de leerlingen die wél naar school gingen voor spek en bonen in de klas. Bovendien liepen de docenten gevaar om via de leer-

lingen besmet te worden. Kortom, geen wenselijke situatie. De gemeente liet zich echter niet overtuigen. De sluiting van de scholen had lang genoeg geduurd.

Het maatschappelijk leven ontwricht?

Hoe was het ondertussen in de stad zelf gesteld? In de Amersfoortse kranten uit de jaren 1918-1920 verschenen geregeld artikeltjes over de gevolgen van de Spaanse griep elders in het land. In Amsterdam werden trams uit de dienstregeling gehaald, kampte de gasfabriek met ernstig personeelstekort en raakte het telegraafverkeer ernstig ontregeld. In Den Haag regende het ziekmeldingen in de Tweede Kamer. In Hengelo werden de katholieke kerkdiensten ingekort, in Velsen waren alle uitvoeringen en vergaderingen verboden.⁷⁹ Op het platteland werd geklaagd over een ernstig gebrek aan medische zorg: dokters uit de stad moesten dikwijls met de fiets of zelfs lopend hun patiënten in de omliggende dorpen bezoeken. Door de oorlogsschaarste was nauwelijks aan benzine te komen en zij konden dus geen gebruik maken van hun auto.⁸⁰ Het waren allemaal snippertjes informatie, die de lezer van nu (en toen) in verwarring achterlaat. Hoe erg was het maatschappelijk leven ontwricht?

De kranten hielpen ook niet om een duidelijk beeld te scheppen. Hun houding was ambivalent. Aan de ene kant wilden zij graag nieuws brengen, maar aan de andere kant wilden zij geen paniek zaaien en dus was men terughoudend in de berichtgeving over de Spaanse griep. Vooral als het om zaken ging die dichtbij, in de eigen stad gebeurden, werden feiten verzwegen. Zo werd de dood van de beide meesters van de school aan de Puntenburgerlaan weliswaar in drie lokale kranten gemeld, maar lieten twee de doodsoorzaak in het midden. Nergens werd ooit de suggestie gewekt dat een lokale journalist of krantenmaker met een huisarts of de schoolarts had gesproken.

Kranten werden door één of twee journalisten volgeschreven en zij hadden geen tijd om er op uit te trekken om 'veldonderzoek' te doen. Bovendien zal de angst zelf ziek te worden, velen ervan hebben weerhouden op zoek te gaan naar brandhaarden van de ziekte. Het was makkelijker om vanaf de veilige redactie krantenberichten uit binnen- en

buitenlandse bladen over te nemen: 'de schaar werd meer gehanteerd dan de pen'. Verder baseerden zij zich vooral op mededelingen van de officiële instanties. Wat er buiten op straat of achter de gevels in de slaapkamers gebeurde, dat bleef vaak verborgen.

De Britse wetenschapsjournalist Laura Spinney, op wiens observaties het bovenstaande geïnspireerd is, was kritisch over deze terughoudende aanpak. Zij noemde de houding van de krantenredacties zelfs contraproductief: mensen zagen toch wel wat er om hen heen gebeurde en het zwijgen van de kranten (en de autoriteiten) maakte hen alleen maar ongelooftwaardig. Bovendien droeg dat ook bij aan een mindere naleving van de voorschriften die het bestuur uitvaardigde.⁸¹

Voorschriften en goedbedoelde adviezen hoe te handelen verschenen legio. In al zijn varianten zijn er tal van overeenkomsten met de basismaatregelen en adviezen die tijdens de afgelopen covid-periode het publiek zijn voorgehouden.⁸² Een tamelijk uitputtende lijst uit 1918 luidde:

- Men make zich niet onnoodig bevreesd, maar blijve gewoon aan den arbeid.
- Men onthoude zich van onnoodig spuwen en doe dit niet in de nabijheid van mensen, of deponeere het speeksel op plaatsen waar het niemand kan hinderen.
- Men wachtte zich voor tochtvatten.
- Bovenal, men houde zijn lichaam rein. Al is de zeep schaarsch, is het noodzakelijk zich behoorlijk te waschen.
- Men wassche de handen vóór het eten.
- Men houde zijn woon- en slaapvertrek rein en late de frissche lucht er in en doorwaaien.
- Men onthoude zich van onnoodig bezoek aan grieplijders.
- Men zorgte voor behoorlijke rust en onthoude zich van onmatige arbeid.
- Door onvoldoende voeding is het weerstandsvermogen niet zoo groot als onder normale omstandigheden.
- Men loope liever op klompen dan met natte voeten.
- Men onthoude zich van drankmisbruik.
- Haalt bij den drogist wat formamint en neme af en toe een tabletje in den mond.⁸³

75 ADDE 9-11-1918

76 *Provinciaal Verslag Utrecht* 1918, bijlage IV Onderwijs, p. 93

77 ADDE 9-11-1918 en *Algemeen Handelsblad* 10-11-1918

78 NAC 16-11-1918

79 *De Standaard* 4-11-1918

80 ADDE 28-10-1918

81 Spinney, Griep 133-134

82 Houd 1,5 meter afstand; draag een mondkapje; was vaak je handen; hoest en nies in je elleboog; bij klachten: blijf thuis en doe een test; laat je vaccineren. Zie <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/algemene-coronaregels/kort-overzicht-coronamaatregelen>, geraadpleegd 13-9-2022.

83 *Emmer Courant* 30-10-1918

— Zaterdag 2 en Zondag 3 November werd in »Amicitia« een Provinciale Konijmententoonstelling gehouden. Nadat deze expositie te ongeveer 10 uur door den heer Cohen met eenige toepasselijke woorden geopend was, werden de belangstellenden, onder wie we ook onzen Burgemeester, Mr. Graaf van Randwijck opmerkten, uitgenoodigd het tentoongestelde te bezichtigen. Een kleine 200 inzendingen is bewijs genoeg, dat de tentoonstelling niet onbeteekenend genoemd kan worden. De jury had dan ook geen gemakkelijke taak.

Zondag was 't bezoek bijzonder groot. Den volledige uitslag der bekroningen in zijn geheel op te nemen, zou te veel plaats in beslag nemen, vandaar dat we er ons toe bepalen met vermelding, dat 14 medailles werden uitgereikt, 3 eereprijzen werden toegekend, 14 eerste-prijzen, 40 tweede-prijzen, 34 derde-prijzen, 13 zeer eervolle vermeldingen en 13 eervolle vermeldingen.

- Statistiek van de sterfte naar den leeftijd en naar de oorzaken van den dood over het jaar 1918
- Bron: CBS, Statistiek van de sterfte naar den leeftijd en naar de oorzaken van den dood over het jaar 1918 ('s-Gravenhage 1919)

Verder ging alles in Amersfoort zo veel mogelijk zijn normale gang, als je de kranten moet geloven. Er waren geen berichten over sluiting van bedrijven, zoals in Amsterdam. Alleen voor voorzieningen waar het een komen en gaan van publiek was werden de openingstijden aangepast: het post- en telegraafkantoor en de bibliotheek.⁸⁴ Verder ging het openbaar leven gewoon door. Op het hoogtepunt van de crisis, begin november 1918, organiseerde Amicitia achtereenvolgens een konijmententoonstelling, een toneelstuk, een lezing en een concert, die alle doorgang vonden. HVC speelde zijn voetbalwedstrijden met invallers, die de zieke spelers van het eerste elftal vervingen.

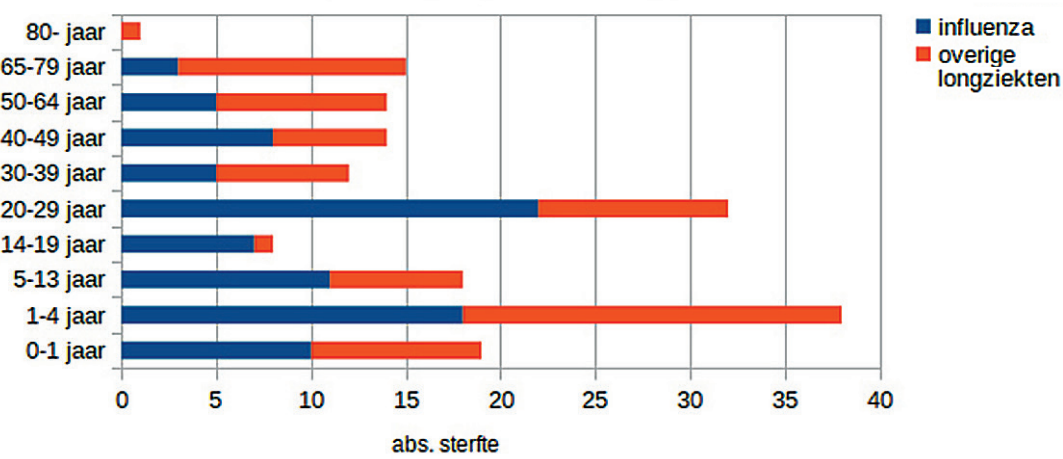
Slechts een enkele keer werd een voorstelling afgelast vanwege ziekte van de musici of toneelspelers.⁸⁵ Een korfbalwedstrijd van Amersfoort tegen Hercules kon geen doorgang vinden.⁸⁶ Maar

- Af en toe werden voorstellingen afgelast en publieke voorzieningen gesloten.
- Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander 30-10-1918

84 ADDE 30-10-1918
85 ADDE 15-8-1918 en ADDE 15-10-1918
86 Het Vaderland 19-10-1918
87 AC 5-11-1918 en ADDE 12-11-1918
88 Provinciaal Verslag Utrecht 1918, bijlage IV Onderwijs, p. 93
89 Archief stad 1811-1945, invnr 3147

grafiek 2
Sterfte aan de Spaanse griep naar leeftijd, 1918

een Multatuli-lezing die eerst was uitgesteld, kon bij nader inzien toch doorgaan.⁸⁷ En de lezingen, concerten en sportwedstrijden die werden geschrapt werden enkele weken later wel weer ingehaald, toen de situatie minder dreigend was geworden.

Toch ging er achter de (bedrieglijke) rust, die het stadsbestuur uitstraalde en in de kranten terug te lezen was, ook een andere werkelijkheid schuil. 'De gemeente Amersfoort werd door deze epidemie zoo hevig geteisterd, dat er een ware

paniek onder de bevolking ontstond.'⁸⁸ Dat zinnenetje uit het verslag van de provinciale onderwijsinspectie schetst een heel ander beeld van het dagelijks leven. Het is makkelijk verder in te vullen. Duizenden mensen in Amersfoort lagen ziek op bed, honderden stierven onder afschuwelijk lijden. Denk aan de vele familieleden, die naast het ziekbed van een geliefde in spanning op herstel wachtten of zich naar de kerk spoedden om daar Gods genade af te smeken. Denk aan de angst om zelf de ziekte op te lopen, een ziekte die je als een dief in de nacht kwam overvallen. Grote delen van de stad gingen dus gebukt onder een collectieve stress.

Overigens, extreem paniekgedrag zoals zwarte magie of het zoeken naar een zondebok, daarover zijn in Amersfoort in de jaren 1918-1920 geen berichten gevonden.

Omvang van de epidemie in Amersfoort

Een van de redenen waarom de Spaanse griep zo'n grote indruk maakte, was het feit dat vooral jonge mensen in de kracht van hun leven overleden. Dat was ook in Amersfoort het geval. In eerste instantie meende men dat met name de jeugd kwetsbaar was. De plaatselijke schoolarts schreef op 18 oktober 1918 aan B. en W. dat 'de epidemie in vele gevallen een ernstig karakter aanneemt, terwijl vooral ook bij kinderen dergelijke gevallen voorkomen en dikwijls het eerst in het gezin op-

90 *Gemeenteverslag Amersfoort* 1918, bijlage D, pp. 10-12

91 De overige longziekten in de grafiek betroffen acute en chronische bronchitis, pneumonie en 'andere ziekten der ademhalingswerktuigen'.

92 Ter vergelijking: het officiële dodental aan covid bedroeg ruim 22.000 (stand 5 oktober 2022, <https://coronadashboard.rijksoverheid.nl/landelijk/sterfte>). Mogelijk moet bij dit cijfer nog zeker 10.000 sterfgevallen worden opgeteld aan ongeregistreerde covid-doden.

93 *Gemeenteverslag Amersfoort* 1918, bijlage D, pp. 10-12

94 *De Nederlander* 2-11-1918

95 Archief Eemland, Archief van de Commissie van toezicht op het lager onderwijs 1832-1949 (bnr 0057), invnr 67

96 *Het Volk* 5-11-1918

97 CBS, *Statistiek van de sterfte naar den leeftijd en naar de oorzaken van den dood over het jaar ...* (geraadpleegd 1917-1921 met uitzondering van 1919; die editie was niet te vinden) en *Nederlandsche Staatscourant* (geraadpleegd: 19-12-1918, 16-1-1919, 19-2-1919, 20-2-1919, 1-3-1919, 5-3-1919, 10-4-1919, 5-5-1919 en 7-6-1919).

98 Onder de overige longziekten vielen in Amersfoort in 1918 uitsluitend *broncho pneumonie*, een type longontsteking die doorgaans door een bacterie (en dus niet door een virus) veroorzaakt wordt. Geen enkele keer werden *aandoeningen van de pleuraholte* (borstvliesontsteking) als doodsoorzaak opgegeven, terwijl dat bij Spaanse griep juist een veelvuldig optredende doodsoorzaak was. Een foute diagnose van de Amersfoortse lijkschouwers?

▼ Een deel van de sterfgevallen in Amersfoort in de week van 1 tot en met 7 november 1918. Vaak in de leeftijd van 19 tot 38 jaar, waarschijnlijk allemaal slachtoffers van de Spaanse griep.

Nieuwe Amersfoortsche Courant 9-11-1918

Overleden: Cornelia Kiesowetter, 74 jr., wed. van Hendrik Jansen — Johannes Louis Kraal, 19 jr., ongeh. — Joseph Jean Arthur Mülkens, 12 d. — Aime Grard, 31 jr., echtgen. van Rose Raudoux — Hendrik Willem Bongers, 19 jr., ongeh. — Gerritje v. Essen, 25 jr., ongeh. — Johanna Margaretha Toen, 4 jr. — Gerrit Pieter v. der Heiden, 16 jr., ongeh. — Arie Johannes v. der Schoot, 4 jr. — Gerard Barbie, 2 jr. — Johannes v. der Singel, 27 jr., ongeh. — Everarda Gijsberta v. de Brug, 67 jr., wed. v. Richardus v. der Veen — Elisabeth Scholten, 82 jr., ongeh. — Jan v. den Broek, 23 jr. ongeh. — Jannigje Ruitenbeek, 24 jr., ongeh. — Dirkje Ruitenbeek 21 j., ongeh. — Alijda Maria v. de Geest, 25 jr., echtg. v. Antonius Hendrikus v. Bakkum — Gerrit v. de Vuurst, 12 jr. Willem Schimmel, 38 jr., echtg. v. Willemina v. Zoeren. — Dingeman

◀ Begrafenis op het R.K. Kerkhof te Soesterberg van een aan Spaanse griep overleden Belgische soldaat.

Archief Eemland E1918.0000.000

treden.⁸⁹ Een voorbarige conclusie van de schoolarts – de epidemie woedde immers pas korte tijd in de stad – die achteraf gezien ook niet juist bleek. De Amersfoortse gezondheidscommissie keek later terug en oordeelde: 'De ernstige complicatie van longontsteking kwam, zooals ook elders, vooral voor bij patiënten van 20-40 jaren en had dikwijls een doodelijk gevolg.'⁹⁰ De aangiften bij de burgerlijke stand bevestigden dit beeld. En zo ook de Amersfoortse doodsoorzakenstatistiek van 1918.⁹¹ Vooral de sterfte onder jonge mensen van 20 tot 29 jaar was zeer uitzonderlijk.

Hiervóór is al melding gemaakt van duizenden zieken en honderden doden, alleen al in Amersfoort. Hoe zit dat precies?

De Spaanse griep heeft vermoedelijk in Nederland ongeveer 60.000 slachtoffers gemaakt.⁹² Op het eerste gezicht een indrukwekkend aantal, maar met een sterftecijfer van 9 ‰ is de epidemie in Nederland aanzienlijk minder dodelijk geweest dan in veel andere landen. Volgens de Amersfoortse gezondheidscommissie verliep de ziekte in juli 'vrij gunstig', maar in oktober was 'het aantal ernstige patiënten belangrijk groter'.⁹³ Hoeveel zieken er precies waren is onbekend, maar het moet een aanzienlijk aantal geweest zijn. Volgens de *Wet houden de voorziening tegen besmettelijke ziekten* (1873) waren artsen verplicht aangifte te doen van patiënten met zo'n aandoening. De opgaven waarin dat werd bijgehouden zijn in de meeste plaatsen niet bewaard gebleven, ook in Amersfoort niet. Bovendien bleef natuurlijk een groot deel van de zieken onder de radar.

We moeten het dus met schattingen doen. Uit Hilversum (met ruim 36.000 inwoners iets groter dan Amersfoort, dat toen 29.000 inwoners telde) kwam een melding van 5000 à 6000 zieken, ongeveer 1/6 van de bevolking.⁹⁴ In Amersfoort is bekend dat op de HBS 50% van de leerlingen ziek was geweest.⁹⁵ En volgens een berichtje in *Het Volk* werd het aantal zieken in de eerste week van november 1918 op 40% van de bevolking geschat.⁹⁶

Op basis van deze uiterst summier gegevens zou ik het totaal aantal zieken in Amersfoort over de periode 1918-1920 willen schatten op 20 tot 40% van de bevolking ofwel circa 6000 tot 12.000 zieken. Hierbij ga ik er vanuit dat de schatting uit *Het Volk* – een momentopname – te hoog was, maar het percentage van 40% zou over de gehele periode 1918-1920 gerekend aannemelijk geweest kunnen zijn. Het is echter een wilde speculatie.

Omvang van de sterfte

Het staat vast dat in vergelijking met het aantal zieken het aantal sterfgevallen gering was. Dat blijkt uit de twee voornaamste bronnen die gebruikt zijn: de doodsoorzakenstatistiek van het CBS en de *Nederlandsche Staatscourant*.⁹⁷ De cijfers in beide bronnen wijken van elkaar af, maar doorgaans niet zodanig dat zij het algemeen beeld verstoren.

De *Staatscourant* hanteerde een brede definitie van de Spaanse griep, die hier is overgenomen. Naast de sterfte aan influenza (de eigenlijke griep) werden ook sterfgevallen aan andere longziekten meegeteld, namelijk aan acute en chronische bronchitis, *pneumonie* (longontsteking) en 'andere ziekten van de ademhalingsorganen'.⁹⁸ Dat waren ziekten die de griep dikwijls vergezelden en dankzij de griep een dodelijke uitwerking kregen.

In de regio Eemland (zie tabel 1, p. 88) viel het belang van die brede definitie onmiddellijk op: het aantal griepdoden bedroeg in 1918 zo'n 40% van het totaal aantal sterfgevallen als gevolg van de epidemie; 60% werd veroorzaakt door de genoemde bijkomende ziekten. Bovendien is te zien dat de sterfte als gevolg van de epidemie in dat jaar verantwoordelijk was voor ongeveer één derde van de totale sterfte in de regio. Ook andere ziektes en ouderdomsverschijnselen gingen gewoon door...

De belangrijkste sterftegolf vond plaats in de maanden oktober en november. Niet alleen in Amersfoort, maar ook in de andere gemeenten in Eemland was dat het geval (tabel 2).

Na november keerde de griep epidemie geregeld terug. In Amersfoort in ieder geval in december en in het voorjaar van 1919 en 1920. Ook Soest beleefde nog een aanzienlijke sterftegolf in december 1918. In de andere gemeenten, zoals Baarn, Bunschoten, Soest en Stoutenburg vielen korte tijd

tabel 1
Sterfte aan Spaanse griep in de regio, 1918

	influenza	bronchitis	long-ontsteking	overige longziekten	sterfte aan 'Spaanse griep'	totale sterfte
Amersfoort	84	5	24	53	166	516
Baarn	10	5	18	11	44	152
Bunschoten	15	7	3	2	27	109
Hoogland	10	1	2	9	22	60
Leusden	7	0	7	3	17	40
Soest	11	3	21	9	44	121
Stoutenburg	1	0	6	5	12	24
totaal	138	21	81	92	332	1022

CBS, Statistiek van de sterfte 1918

later ook nog doden als gevolg van griep en longziekten. Maar de Spaanse griep liep anno 1920 wel op z'n eind.

In tabel 3 is ten slotte een schatting gemaakt van het aantal slachtoffers aan griep en de genoemde longziekten voor de periode 1918-1920.⁹⁹ Het aantal sterfgevallen bedroeg in de meeste gemeenten in Eemland 1 à 2% van de bevolking. In Baarn was de sterfte geringer en in Stoutenburg iets hoger.

Alles is relatief

Rest ons nog de sterfte van 1 à 2% in perspectief te plaatsen.

We zagen dat binnen de regio Eemland Amersfoort (met 1,03% sterfte) nog relatief werd gespaard, maar als we de stad vergelijken met andere middelgrote steden in Nederland,¹⁰⁰ blijkt dat Amersfoort juist behoorde tot de zwaarst getroffen categorie. Dat opmerkelijke resultaat had ongetwijfeld te maken met het garnizoen, met het komen en gaan van soldaten (hoewel in oktober en november 1918 de burgers de zwaarste klappen kregen, zoals eerder opgemerkt). Daarnaast zou een rol gespeeld kunnen hebben dat de Spaanse griep geen stedelijke ziekte was. Zoals in vroeger tijden de pest en de cholera opbloeden bij slechte hygiëne en overbevolking, vertoonde de Spaanse

99 De cijfers zijn afkomstig uit CBS, Statistiek van de sterfte. Omdat het jaar 1919 ontbreekt is hiervoor een schatting gemaakt.

100 Alle steden met op 31 december 1909 tussen 20.000 en 40.000 inwoners.

tabel 2
Sterfte aan Spaanse griep in 1918

	juli-sept.	oktober	november	december	totaal
Amersfoort	27	38	93	31	189
Baarn	3	8	18	3	32
Bunschoten	3	13	3	1	20
Hoogland	1	4	13	0	18
Leusden	2	4	4	2	12
Soest	9	10	45	24	88
Stoutenburg	2	1	7	0	10
totaal	47	78	183	61	369

Nederlandsche Staatscourant 1918-1919

griep andere kenmerken. Die gedijde vooral op het platteland, door het achterblijven van medische voorzieningen en maatregelen op het gebied van hygiëne als waterleiding en riolering. De steden hadden na de choleraepidemieën maatregelen genomen.

Die situatie kwam ook naar voren in de zwaarst getroffen middelgrote stad in Nederland: Emmen. Een berichtje van half november 1918 bood een ver-

klaring voor de hoge sterfte: 'De Spaansche griep woedt in onze uitgestrekte gemeente met onverminderde kracht voort, ja, schijnt aan kwaadaardigheid nog toe te nemen. ... Met de medische hulp is 't in onze uitgestrekte gemeente thans zeer gebrek-kig gesteld, sommige doctoren hebben meer dan duizend patiënten. ... De ziekte eischt de meeste slachtoffers in het veengedeelte der gemeente. Wanneer frissche lucht in huis en een hygiënische

tabel 3
Sterfte aan Spaanse griep 1918-1920 (schatting)

	1918	1919*	1920	1918-1920	in procent
Amersfoort	166	65	69	300	1,03
Baarn	44	15	16	75	0,74
Bunschoten	27	10	13	50	1,26
Hoogland	22	10	8	40	1,41
Leusden	17	6	7	30	1,53
Soest	88**	20	12	120	1,72
Stoutenburg	12	4	6	22	2,23

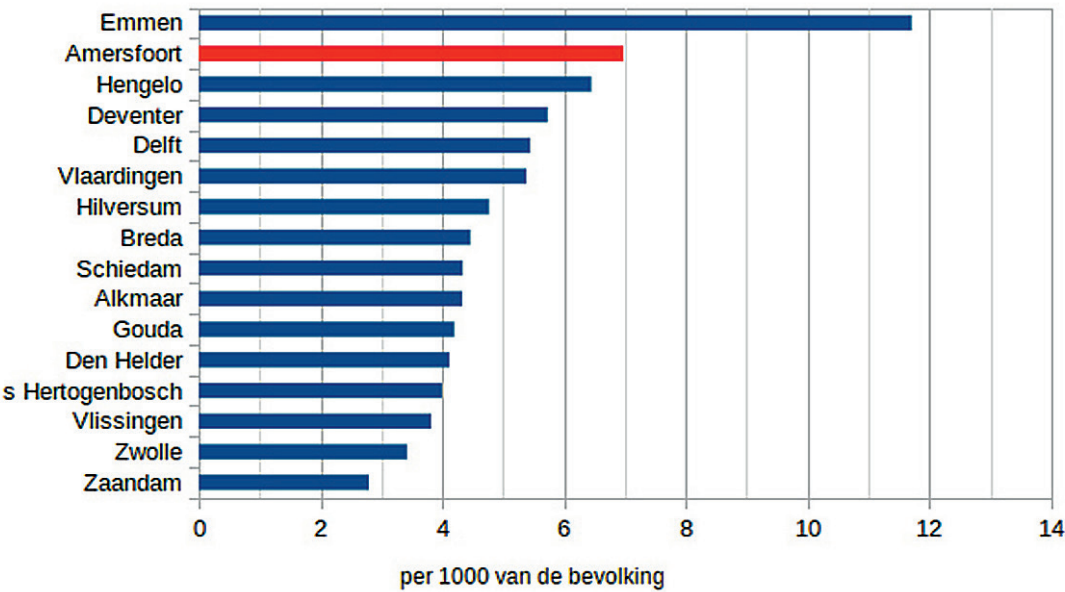
CBS, Statistiek van de sterfte 1918 en 1920

* schatting

** op basis van Nederlandsche Staatscourant 1918

grafiek 3

Sterfte aan de Spaanse griep, oktober 1918 - mei 1919

▲ Bron: *Nederlandsche Staatscourant* 1918-1919

levenswijze een invloed ten goede kunnen uitoefenen ten opzichte van de gevreesde kwaal, dan is 't verschil tusschen het zand- en veengedeelte wel te verklaren. In het laatste toch laten de woningtoestanden nog zeer veel te wenschen. In de ruim bevolkte veenketen wordt met elke hygiëne gespot.¹⁰¹

We kunnen ook de sterfteontwikkeling op de lange termijn bekijken. In nevenstaande grafiek 4 zien we in 1918 een sterftepiekje van ongeveer 5 ‰ in vergelijking met de jaren 1914-1917. Dat staat gelijk aan ongeveer 150 mensenlevens en zou je de oversterfte kunnen noemen. Die was dus iets lager dan de feitelijke sterfte.

De sterftepiek in 1918 was in de voorafgaande historische ontwikkeling van Amersfoort niet spectaculair. Nog geen twintig jaar daarvoor, in de jaren rond 1900, schommelde het normale sterftecijfer rond 20 ‰ en dat was hoger dan de sterftepiek in 1918 (17 ‰). Om maar te zwijgen van de jaren 1880 en 1890, toen mazelen, roodvonk, tyfus en de zogenaamde Russische griep (in 1891) geregeld voor sterftegolven zorgden die ver boven de sterftecijfers van 1918 uitpiekten.

¹⁰¹ *Algemeen Handelsblad* 14-11-1918

¹⁰² In Baarn vielen in 1866 als gevolg van cholera 3 doden, in Hoogland 1, terwijl Bunschoten, Leusden, Soest en Stoutenburg vrij bleven van dodelijke slachtoffers.

¹⁰³ CBS, Overledenen; belangrijke doods-oorzaken (korte lijst), regio, via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80202ned?q=doodsoorzaken%20regio>.

De oversterfte in 1918 mag dan matig geweest zijn, als we de sterfte aan de Spaanse griep in Amersfoort en Eemland vergelijken met andere epidemieën, krijgen we weer een nieuw beeld. De choleraepidemie in 1866 – de meest dodelijke epidemie van de 19e eeuw – veroorzaakte in Amersfoort 186 doden, ofwel 1,4% van de bevolking. De Spaanse griep bleef met 1,0% doden hierbij achter. Maar op het omringende platteland in Eemland was de situatie heel anders. De cholera had daar weinig sterfte veroorzaakt,¹⁰² terwijl de Spaanse griep tientallen doden veroorzaakte. In een boerengemeenschap als Stoutenburg, waar alleen al in 1918 de helft van alle sterfgevallen in dat jaar aan de griep kon worden toegeschreven, moet de ziekte grote indruk hebben gemaakt.

Om er ten slotte een recente epidemie bij te pakken: covid leidde in Amersfoort in de jaren 2020 en 2021 volgens het CBS tot 248 doden, ofwel 0,16% van de bevolking.¹⁰³ Verhoudingsgewijs was de Spaanse griep dus meer dan zes keer zo dodelijk.

Conclusie

De Spaanse griep van 1918-1920 ging ook rond in de regio Eemland. Vooral de dorpen rondom Amers-

foort werden hard getroffen; de sterfte was daar relatief hoger dan in de stad. Maar op zijn beurt behoorde Amersfoort tot de zwaarst getroffen middelgrote steden van Nederland, mede door het garnizoen.

De zwaarte van de crisis kwam niet tot uiting in een uitzonderlijk streng optreden van het gemeentebestuur of in paniekberichten in de kranten. Beide waren gebaat bij het bewaren van de rust. De situatie in 1918-1920 was al onzeker genoeg als gevolg van de internationale situatie van oorlog en de Russische Revolutie en de binnenlandse gevolgen daarvan: de karige voedselvoorziening, muitende soldaten (ook Amersfoort kreeg zijn deel van de relletjes) en een komen en gaan van vluchtelingen en krijgsgevangenen.

De gemeente trad op en sloot de scholen, maar zag af van grootschalige quarantainemaatregelen, zoals we die bijvoorbeeld in de afgelopen covid-jaren hebben gezien. Of dat terughoudende beleid de sterftcijfers heeft opgedreven? Zo'n vraag is altijd moeilijk te beantwoorden. Ter verdediging van de gemeente kan worden opgemerkt, dat de ernst van de lokale situatie altijd pas achteraf blijkt. En achteraf is makkelijk oordelen.

▼ Bron: *Gemeenteverslagen Amersfoort 1918-1920*

grafiek 4

Geboorte en sterfte in Amersfoort, 1880-1920

